

ZEUS SOTER LA CALLATIS

Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate la Mangalia în anul 1959¹, a ieșit la iveală, printre numeroasele obiecte care se află azi în muzeul local, și un fragment de vas cu inscripție². Fragmentul a fost descoperit pe terenul unde s-a amenajat teatrul de vară, într-o zonă în care, așa cum s-a mai arătat³, a existat o necropolă importantă în epoca elenistică. Aflat printre numeroasele cioburi răspindite pe întreaga suprafață, nu departe de mormintul cu papirus, fragmentul în discuție nu poate fi atribuit vreunui complex bine determinat.

După cât se poate judeca, ținând seama de starea lui de conservare, fragmentul reprezintă fundul unei cupe atice de tip Bolsal, cu decor ștam-pilat în interior; pe talpa piciorului cercuri rezervate⁴ (fig. 1).

Pe fața exterioară e zgîriată o inscripție (graffito) dispusă în cerc : ΔΙΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΒΑΔΙΣΚΟΥ = Διὸς Σωτῆρος Βαδίσκου. Literele din primele două cuvinte sînt ceva mai spațiate decît cele din ultimul cuvînt. Forma literelor, atît cît se poate judeca la un graffito, ne duce către o epocă veche și remarcăm din acest punct de vedere pe Σ, iar pe Ο (omicron) și Ω (omega) mai mici decît celelalte. Vasul se poate data către sfîrșitul secolului al V-lea sau începutul secolului al IV-lea î.e.n. Caracterul dedicatoriu al inscripției ne îndeamnă să credem că nu poate fi o distanță mare de timp între momentul fabricării vasului și cel în care s-a făcut scrierea. Aceasta în primul rînd pentru că vasele se dedicau întregi divinităților, lucru care trebuie să se fi întîmplat și în cazul nostru.

¹ Cf. Raportul preliminar publicat în *Materiale*, VIII, 1962, p. 439—452.

² Azi păstrat la MNA, inv. nr. V. 7677.

³ C. Preda, *Archaeological discoveries in the Greek cemetery of Callatis-Mangalia (IV—III centuries before our era)*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 275—303.

⁴ Determinarea cronologică a fragmentului a fost făcută de Suzana Dimitriu și P. Alé-xandrescu, cărora le aduc și pe această cale mulțumirile mele.

Prima parte a inscripției nu ridică greutatea în interpretare. Forma în care se exprimă gândurile dedicantului este o construcție cu genitivul, des întâlnită pe vase ⁵ și pe altare ⁶: „vasul este pentru Zeus Soter...”.

Ceva mai grea este interpretarea celei de-a doua părți a inscripției. Termenul ΒΑΔΙΣΚΟΥ ar putea fi luat ca o *epiclesis* a lui Zeus, deși

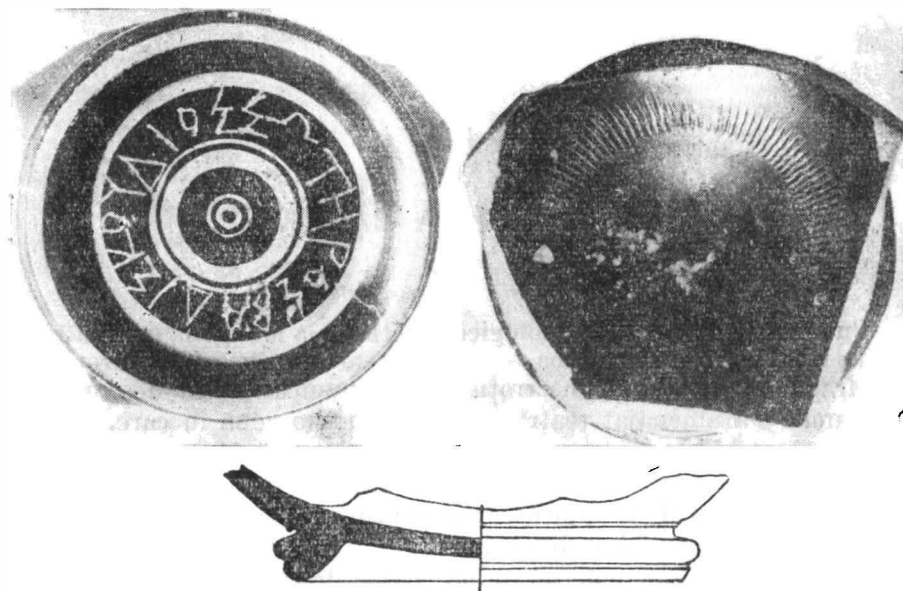

Fig. 1. — Fragment de cupă cu inscripție, din Callatis.

acest epitet nu se întâlnește printre cele cunoscute pînă azi ⁷. Βαδίσκος ar putea fi o formație de la βαδίζω (= *a merge, a înainta, a păși, a progresa*) sau de la βαδιστικός, cu sincoparea silabei τι ⁸. Totuși mult mai probabil ni se pare să vedem în βαδίσκος un nume propriu, adică pe dedicantul vasului: „vasul este al lui (pentru) Zeus Soter, din partea lui Badiscos”. Din acest punct de vedere inscripția noastră s-ar apropia de o dedicație din Thera, unde pe un altar citim: Διὸς Σωτήρος [Λ]αιγόρου. Laigoros este considerat autorul altarului ⁹. Există cazuri cînd numai numele dedi-

⁵ I. I. Tolstoi, *Греческие граффиты древних городов северного причерноморья. Граффиты Государственного Эрмитажа*, Moscova, 1953, p. 100, nr. 161; un grafit de la Panticapaeum datat în sec. V î.e.n.: Διὸς Σωτήρος, Ἐριέω, Ἀγαθ[ὸ] Δαίμονος].

⁶ Vezi exemple la Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig—Berlin, vol. IV, col. 1262 și vol. VI, col. 662; cf. *IG*, XII, 3, 430.

⁷ Nici în articolul lui Ziegler, *Zeus (Beinamen)* din vol. VI al lexiconului lui Roscher și nici în lucrarea lui Bruchmann, *Epitheta Deorum Gr.* (supl. la Roscher), s.v. *Zeus*, nu se găsește.

⁸ O formație de la βαδίζω, βαδιστικός, nu este cu totul exclusă; cf. epitetul Ἀποβατήριος, derivat de la ἀποβαίνειν, la Roscher, vol. VI, col. 602; cf. L. Robert, *REA*, 65, 1963, p. 314—316.

⁹ *IG*, XII, 3, 430 și indice; cf. Harald Sjövall, *Zeus im altgriechischen Hauskult*, Lund, 1931, p. 86, nota 1.

cantului se pune la genitiv, iar cel al divinității la nominativ: Ζεύς Στᾶσιςκλεῦς¹⁰ sau Ζεύς Τύχωνος¹¹.

Fragmentul ceramic de care ne ocupăm reprezintă cea mai veche dovadă despre cinstirea lui Zeus la Callatis. Pînă la descoperirea aceasta mai existau mențiuni despre prezența lui Zeus în cetatea noastră, dar dintr-o vreme mai tîrzie. Un relief din calcar¹², o gemă¹³, ambele cu reprezentări ale regelui zeilor, precum și o inscripție latină dedicată lui Juppiter Optimus Maximus¹⁴, ne arătau onoarea de care se bucura Zeus în cetatea pontică. Sărbătoarea *Diombria*, atestată la Callatis într-o inscripție din secolul I e.n.¹⁵, a fost pusă în legătură cu cinstirea lui *Zeus Ombrios*, dătător de ploaie și protector al agriculturii¹⁶.

Inscripția noastră aduce pentru întîia dată dovada cinstirii lui Zeus în postura de *Soter* (salvator, mîntuitor). Deși foarte răspîndit cu acest atribut în lumea greacă¹⁷ și în bazinul pontic¹⁸, din orașele grecești de pe malul dobrogean al țării noastre nu avem pînă acum un document care să ni-l ateste cu acest epitet.

Ce avem a înțelege, în cazul nostru special, prin noțiunea de *Soter*, mai precis ce a determinat pe Badiskos să ofere zeului vasul, în ce condiții l-a ales el, ca și ceilalți callatieni, pe zeu ca protector e greu de stabilit.

¹⁰ *IG*, XII, 3, 399.

¹¹ *Ibidem*, 401.

¹² *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 445, fig. 26.

¹³ Theofil Sauciu-Săveanu, *Două geme antice din Scythia Minor*, în *BCMI*, XXXVIII, fasc. 123—126, p. 22—23, fig. 2.

¹⁴ *AEM*, VI, 1881, p. 4, nr. 2.

¹⁵ V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, în *ARMSI*, București, seria a II-a, t. XXXIX, 1916, 1917, 1920, p. 12, r. 14 și p. 24—26; *SEG*, I, 327.

¹⁶ V. Pârvan, care a publicat inscripția, socotea că sărbătoarea *Diombria* e în legătură cu cultul zeilor Γῆ ὀμβροχάρης sau Δημήτηρ προσηροία. Primul care leagă *Diombria* de cinstirea lui Zeus Ombrios este Sc. Lambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, în *Istros*, I, 1934, p. 120—121. El nu arată însă cum numele *Diombria* a putut fi derivat din epitetul (adjectivul) atribuit lui Zeus, de pildă ὀμβριος sau ὀμβριμος (atestat la Histria). Șt. Bujoreanu, într-un articol asupra sărbătorii *Diombria* (*AARh* fasc. 13—14, 1937—1938, p. 14—16), fără să recunoască prioritatea lui Lambrino în problemă, susține aceeași teză. El propune însă și o explicație a termenilor. Ca și Pârvan, care postulase existența unui adjectiv δινύμβριος, cu sens pasiv = pătruns de ploaie, de la care ar fi derivat numele sărbătorii, Șt. Bujoreanu admite același adjectiv, dar cu sens activ = producător de ploaie, care pătrunde, compus din prepoziția δι + ὀμβριος. Δινύμβριος, ca epitet pe lingă Zeus, i-ar fi dat sensul de producător de ploaie care pătrunde, spre deosebire de ὀμβριος = dătător de ploaie, ploios, în general. Pentru explicarea numelui sărbătorii nu este însă nevoie să recurgem la postularea unui adjectiv, care nu a existat, și nici la compoziții forțate, cum procedează Bujoreanu. Numele poate fi înțeles ușor dacă ținem seama de procedeul folosit la formarea termenilor pentru alte sărbători în onoarea lui Zeus: *Dipoleia*, *Diisoteria* etc. J. Wackernagel (*Rhein. Mus.*, 45, 1890, p. 482) a arătat că la baza formării acestor termeni stă un vechi dativ Δι, față de care se exprimă noțiunile derivate din epitetul (adjectivul) zeului (πολιεύς, σωτήρ). În cazul nostru expresia ὀμβρία (ἐορτή), adăugată la dativul Δι, poate explica termenul în discuție; cf. Hes.: Διπόλεια δὲ ἐορτή Ἀθήνησιν, ἐν ἧ Πολιεῖ Διὶ θύουσι Σκυροφοριῶνος τετάρτη ἐπὶ δέκα..., cf. Ludwig Deubner, *Attische Feste*, Berlin, 1956, p. 158, 174.

¹⁷ Documentele sint adunate la Roscher, *op. cit.*, vol. IV, col. 1 262 și vol. VI, col. 662, 692, 694.

¹⁸ Olbia: *IOSPE*, I, 26, nr. 12, 10; 124, nr. 91, 92 cf. *JHS*, 23, 1903, p. 36; Chersonesus: *IOSPE*, I, 199, nr. 202; Panticapaeum *IOSPE*, 2, 29, p. 28; *IGR*, I, 871, p. 287.

În general, sfera noțiunii *Soter* era foarte largă. Salvator al omului în toate situațiile grele, în războaie, în boli, pe uscat, pe mare, Zeus Soter era invocat atât în treburile publice, cât și în cele particulare¹⁹. Cinstirea lui a căpătat însă o mai mare amploare în cadrul cultului casnic²⁰. Păzitor al casei, al familiei, al bunurilor materiale, el era numit încă de pe vremea lui Eschil, οἰκοφύλαξ δσίων ἀνδρῶν²¹. Mai târziu, în epoca romană, concepția despre atribuțiile zeului ne e redată de retorul Aelius Aristide, care îl numește ἐν νόσοις καὶ πᾶσι καίροισι βοηθῶν Σωτήρ²². Documentele ne arată că era foarte iubit la banchete (*symposia*), în cinstea lui bindu-se prima sau a treia cupă²³. După cum vedem, sînt greu de întrevăzut motivele care l-au determinat pe Badiskos să dea ca ofrandă vasul; mai ușor e însă să presupunem că la Callatis, în vremea de cînd datează vasul, va fi existat un templu al acestui zeu (Δισωτήριον) sau măcar un altar, unde Badiskos să-și fi depus ofranda. De asemenea, sărbători și ceremonii în onoarea zeului (Δισωτήρια) vor fi fost organizate, ca și în alte părți. La Pireu de pildă, ele se desfășurau cu mare pompă, cu participarea celor mai înalți demnitari ai statului²⁴. Dar amănunte în legătură cu aceste probleme ne vor oferi, poate, descoperirile viitoare.

EM. POPESCU

ЗЕВС СОТЕР В КАЛЛИАТИСЕ

РЕЗЮМЕ

При археологических раскопках 1959 г. в Мангалии нашли дно аттической чаши типа Болшал с штампованным орнаментом на внутренней стороне и трафаретными кругами на основании ножки. Этот фрагмент можно датировать концом V в. или началом IV в. до н.э. На фрагменте имеется *graffito*, написанное кругом ΔΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΒΑΔΙΣΚΟΥ = Διὸς Σωτῆρος Βαδίσκου. Архаическая форма букв (Ο, Σ, Ω) и характер надписи — посвящение — позволяют утверждать, что есть хронологическая близость между временем изготовления сосуда и моментом начертания надписи. По смыслу надписи можно заключить, что сосуд был пожертвован Зевсу, принесенным Бадискосом в храм. Автор выдвигает также гипотезу, что ΒΑΔΙΣΚΟΥ может быть и *epiklesis* Зевса, происходящим от βαδίζω или βαδιστικός вследствие синкопы слога τ; автор скорее склоняется к первому предположению, считая ΒΑΔΙΣΚΟΥ собственным именем. Фрагмент керамики является самым

¹⁹ La Roscher, *op. cit.*, vol. IV, col. 1 248, 1 262; vol. VI, col. 692—695.

²⁰ Harald Sjövall, *op. cit.*, p. 86 și urm.; Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I, München, 1955, p. 414—416.

²¹ Aischyl, *Suppl.*, V, 24 și urm.; cf. Martin P. Nilsson, *op. cit.*, p. 415.

²² Or. I, p. 11, Dindorf.

²³ Roscher, *op. cit.*, vol. VI, col. 694 și Harald Sjövall, *op. cit.*, p. 86 și urm.

²⁴ Ludwig Deubner, *op. cit.*, p. 174.

древним доказательством поклонения Зевсу в Каллатисе и первым изображением его как Сотера.

Автор приводит и другие памятники, относящиеся к культу Зевса в Каллатисе и обсуждает вопрос о праздновании *Diombria* обоснованном надписью I в. н.э. (V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, Бух., 1920), которое он связывает с Зевсом *Ombrios*.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагмент чаши с надписью из Каллатиса.

ZEUS SOTER À CALLATIS

RÉSUMÉ

À l'occasion des fouilles archéologiques de 1959, à Callatis on a découvert le fond d'une coupe attique, du type Bolsal, à décor estampillé à l'intérieur. Le creux de la base est décoré par des cercles concentriques réservés. Le fragment en question porte un *graffito*, en cercle : ΔΙΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΒΑΔΙΣΚΟΥ = Διὸς Σωτῆρος Βαδίσκου et peut être daté de la fin du Ve ou du commencement du IVe siècle av. n.è.

La forme archaïsante des lettres (Ο, Σ, Ω) et le caractère dédicatoire de l'inscription nous permettent de soutenir une proximité chronologique entre la date de fabrication du vase et celle de l'inscription.

De cette dernière on peut déduire que le vase mentionné a été déposé comme offrande pour Zeus Soter, dans un temple ou sur un autel, par Badiscos.

L'auteur émet l'hypothèse que ΒΑΔΙΣΚΟΥ pourrait être une *epiclesis* de Zeus, dérivée de βαδίζω ou de βαδιστικός, avec la syllabe τι syncopée; mais il incline plutôt pour la première solution, en interprétant Badiscos comme un nom propre. Ce fragment céramique est le plus ancien à attester le culte de Zeus à Callatis, et la première preuve pour sa qualité de Soter.

L'auteur se rapporte aux autres documents concernant le culte de Zeus, à Callatis, et discute le problème de la fête *Diombria*, documentée par une inscription du Ier siècle de notre ère (V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, București, 1920), fête qu'il relie à Zeus *Ombrios*.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment d'une coupe à inscription, provenant de Callatis.